

Anar MİKAYİLOV

*Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının Cinayət prosesi kafedrasının
baş müəllimi, polis polkovnik-leytenantı,
Məhkəmə Ekspertiza Mərkəzinin doktorantı
DOI: <https://doi.org/10.62130/LFTX6776>*

MÜTƏXƏSSİSİN AYRI-AYRI İSTİNTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNDƏ İŞTİRAKININ TƏŞKİLATI, TAKTİKİ VƏ PROSESSUAL ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Məqalədə cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək mərhələsində mütəxəssisin iştirakının bir sıra təşkilati-prosessual aspektləri nəzərdən keçirilmiş, istintaq hərəkətlərində mütəxəssisin iştirakının əsas prinsipləri sistemləşdirilmişdir. Hadisə yerinə baxış, şəxsi müayinə, axtarış, istintaq eksperimenti və digər istintaq hərəkətlərində mütəxəssisin iştirakının bəzi taktiki, təşkilati və prosesual xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir. Cinayət mühakimə icraatının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq mütəxəssislərin xüsusi biliklərindən və bacarıqlarından istifadə məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyan olunmuşdur.

Açar sözlər: *Cinayət-Prosessual Məcəllə, istintaq hərəkətləri, mütəxəssis, prinsiplər, hadisə yerinə baxış, şəxsi müayinə, axtarış, istintaq eksperimenti*

Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra digər sahələrlə yanaşı hüquq sahəsində də köklü islahatlar aparılmış və bir çox uğurlar əldə edilmişdir. Belə ki, yeni ictimai münasibətlər yarandıqca yeni normaların şərh və bir çox normativlərin isə yenilənməsi zərurəti yarandı. Bu yeniliklər özləri ilə bəzi dəyişikliklər və innovativlər yaratdı. Çünki istənilən demokratik dövlətin əsas vəzifələrindən biri vətəndaşların şəxsi və əmlak hüquqlarının dönmədən müdafiəsindən ibarətdir.

Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərindən istifadə edilməsi, istintaq təcrübəsinə ən yeni elmi-texniki metodların və vasitələrin tətbiqi ilə üzvi surətdə bağlıdır.

Hal-hazırda və müasir dövrdə elmi və texniki nailiyyətlərin cinayət prosesində rolu durmadan artır. Bu nailiyyətləri cinayət mühakimə icraatına tətbiq edən əsas subyektlər qismində mütəxəssislər, o cümlədən mütəxəssis-kriminalistlər çıxış edirlər.

Azərbaycan SSR-in 1961-ci ildə qüvvəyə minmiş CPM-in ilk redaksiyasında mütəxəssis kimi bir subyekt nəzərdə tutulmurdu. Yalnız Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 23 dekabr 1966-cı il tarixli Fərmanı ilə Məcəlləyə yeni 77-1 və 77-2-ci maddələri əlavə edilmiş və bu maddələrlə Azərbaycanın cinayət prosesində mütəxəssisin iştirakı və ona etiraz etmə məsələləri öz hüquqi tənzimini tapmışdır. Belə ki, Cinayət-Prosessual Məcəllənin 77-1-ci maddəsində göstərilmişdir: Bu Məcəllədə nəzərdə tutulan hallarda müstəntiq istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak etmək üçün işin nəticəsi ilə maraqlı olmayan mütəxəssis çağırmağa haqlıdır. Mütəxəssisin çağırılması haqqında müstəntiqin qərarı mütəxəssisin işlədiyi müəssisə, idarə və ya təşkilatın rəhbəri üçün məcburidir. Mütəxəssis çağırıldıqda gəlməyə; özünün ixtisas biliyindən və vərdişlərindən sübutları aşkar etməkdə, rəsmiləşdirməkdə və götürməkdə müstəntiqə kömək üçün istintaq hərəkətinin aparılmasında iştirak etməyə; sübutların aşkar edilməsi, rəsmiləşdirilməsi və götürülməsi

ilə əlaqədar hallarda müstəntiqin diqqətini cəlb etməyə; yerinə yetirdiyi hərəkətlər barədə izahat verməyə borcludur. Mütəxəssis sübutların aşkar edilməsi, rəsmiləşdirilməsi və götürülməsi ilə əlaqədar olan və protokola yazılmalı olan məlumatlar verməyə haqlıdır.

Azərbaycan Respublikasının 14 iyul 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş və 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş CPM-də mütəxəssis institutu və cinayət prosesində xüsusi biliklərdən istifadə qaydalarına aid olan normalar yeni forma və məzmun almış və əvvəlki cinayət-prosessual qanunvericiliklə müqayisədə ciddi dəyişikliklər edilmiş və daha da təkmilləşmişdir. 1961-ci il tarixli CPM ilə müqayisədə qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik cinayət mühakimə icraatında mütəxəssislərdən daha fəal şəkildə istifadə edilməsi üçün zəruri olan ilkin şərtlər yaratmışdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının CPM-in 96.1-ci maddəsinə uyğun olaraq mütəxəssis cinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin aparılmasında elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsindəki xüsusi bilik və bacarığından istifadə edərək kömək göstərmək üçün cinayət prosesini həyata keçirən orqan tərəfindən təyin edilmiş şəxsdir. Yetkinlik yaşına çatmamış zərərçəkmiş, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin, habelə şahidin dindirilməsində iştirak etmiş müəllim mütəxəssis hesab olunur.

Əvvəllər qanunvericilikdə mütəxəssisin əsas təyinatı maddi sübutların aşkar edilməsi, təsbiti və götürülməsində müstəntiqə kömək göstərməkdən ibarət idi. Yeni cinayət-prosessual qanunvericiliyə görə mütəxəssis qeyd olunanlarla yanaşı, bir sıra digər vəzifələrin və hüquqların da daşıyıcısı olmuşdur.

Belə ki, CPM-in 96.4.5-ci maddəsinə uyğun olaraq mütəxəssisin vəzifələri sırasında istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirən şəxsə kömək məqsədilə sənədlərin və əşyaların aşkar edilməsi, möhkəmləndirilməsi, götürülməsi, texniki vasitələrdən və kompüter proqramlarından istifadə edilməsi, iş materiallarının tədqiq edilməsi, ekspert qarşısında suallar qoyulması üçün öz bacarığından və biliyindən istifadə edərək, cinayət prosesini həyata keçirən şəxsə, orqa-

na, məhkəmə iclasında iştirak edən cinayət prosesi tərəflərinə peşəsinə aid sualları və hərəkətləri izah etmək də göstərilmişdir.

CPM-in 96.6.3-cü maddəsinə əsasən proses iştirakçısı kimi mütəxəssis digərləri ilə yanaşı, həm də cinayət prosesinin iştirakçılarının diqqətini sənədlərin və əşyaların aşkar edilib möhkəmləndirilməsinə və götürülməsinə, texniki vasitələrin və kompüter proqramlarının istifadəsinə, iş materiallarının tədqiqinə, ekspert qarşısında suallar qoyulmasına, həmçinin öz peşəsinə aid olan sualların məzmununa yönəltmək kimi hüquqların da daşıyıcısı olmuşdur. Bundan başqa, cinayət mühakimə icraatında çəkişmə prinsipini reallaşdıraraq və tərəflərin bərabərliyinə çalışaraq, qanunverici müdafiəçiyə müqavilə əsasında ekspertin rəyini almaq və mütəxəssisin fikrini öyrənmək (CPM-in 92.9.9-cu maddəsi) kimi yeni səlahiyyət vermişdir.

Tanınmış prosesualist alim R.H. Ataşova yazır ki, "mütəxəssis, cinayət işi və ya cinayət təqibi ilə bağlı digər materiallar üzrə apardığı tədqiqatın (araşdırmanın) nəticələri sübut əhəmiyyəti kəsb etməsə də, cinayət təqibi üzrə icraat gedişində fərziyyələrin irəli sürülməsinə, bu və ya digər istintaq hərəkətinin keçirilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsinə, məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsinə, ekspert qarşısında qoyulan sualların dairəsinin müəyyənləşdirilməsinə kömək edə bilər" [1, s.282].

Cinayət-prosessual qanunvericiliklə istintaq hərəkətlərində mütəxəssisin iştirakı praktiki olaraq məhdudlaşdırılmamışdır. Çünki Azərbaycan Respublikası CPM-də, xüsusi halda 96-cı maddədə mütəxəssisin iştirakı ilə keçirilən istintaq hərəkətlərinin dairəsi göstərilmiş, yalnız onların cəlb olunmasının məqsəd və vəzifələri, qaydası, mütəxəssisə irəli sürülən tələbləri müəyyən edir.

Cinayət işi üzrə icraatda mütəxəssisin iştirakının hər bir forması cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə nail olmaq üçün onun tərəfindən xüsusi biliklərdən istifadəni nəzərdə tutur, müəyyən qaydalara və prinsiplərə əsaslanır.

Prosesi aparan şəxsin xüsusi biliklərdən istifadə formaları haqqında məlumatlı olması qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün onlar arasında ən effektiv və daha optimal olanının seçimini xeyli asanlaşdırır.

Cinayət mühakimə icraatında mütəxəssisin iştirakının prosessual formaları qismində aşağıdakılar çıxış edir:

- predmetlərin və sənədlərin aşkar edilməsi, təsbiti və götürülməsində kömək etmək üçün mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində və məhkəmə baxışında iştirakı;

- cinayət işi materiallarının tədqiqində texniki vasitələrin tətbiqi;

- ekspert qarşısında sualların qoyulması;

- səlahiyyətinə daxil olan məsələlər üzrə tərəflərə və məhkəməyə izahların verilməsi;

- mütəxəssis tərəfindən müstəntiqin tapşırığı ilə prosessual hərəkətin müstəqil aparılması (məsələn, digər cinsdən olan şəxslərin tanınması üçün təqdim edilməsi).

Mütəxəssisin iştirakının qeyri-prosessual formalarına aid edilə bilər:

- mütəxəssis tərəfindən sənədli yoxlamaların, təftişlərin aparılması;

- təhqiqat orqanı, müstəntiq, istintaq orqanının rəhbərinin tələbi üzrə sənədlərin, predmetlərin, meyitlərin və s. ilkin tədqiqi;

- mütəxəssisin məsləhət xarakterli fəaliyyəti.

Mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində iştirakının təşkilinə dair məsələləri üç əsas mərhələyə ayırmaq olar.

İstintaq hərəkətinə başlamazdan əvvəl müstəntiq xüsusi vəzifələrin həlli üçün konkret mütəxəssisin cəlb edilməsi ilə bağlı məsələləri həll edir, onun səlahiyyətliyini müəyyən edir, konkret iş üzrə maraqlı olmaması yoxlanılır, təlimatlandırılır, onun iştirakı üçün optimal şəraitlər yaradır.

İkinci mərhələdə müstəntiq tərəfindən mütəxəssisin fəaliyyətinin idarə edilməsi (mütəxəssisin hüquqlarını və təşəbbüslərini məhdudlaşdırmadan) dörd əsas elementə əsaslanır. Bu, müstəntiq tərəfindən mütəxəssisin fəaliyyətinə rəhbərlik, istintaq hərəkətlərinin digər iştirakçıları, ilk növbədə digər mütəxəssislərlə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi, mütəxəssis qarşısında qoyulmuş vəzifələrin dəqiqləşdirilməsi, mütəxəssisin hərəkətlərinin ardıcılığı və istiqaməti nöqtəy-nəzərdən onun fəaliyyətinə prosessual-taktiki və təşkilati nəzarətdən ibarətdir.

Qanunvericiliyə əsasən istintaq hərəkəti başa çatdıqdan sonra müstəntiq istintaq hərəkətləri ge-

dişində əldə edilmiş sübutların qeydə alınması və saxlanmasına istiqamətlənmiş bir sıra zəruri və əlavə tədbirləri həyata keçirir [8, s.22-23].

Bəzi hallarda mütəxəssislərin istintaq hərəkətlərində iştirakının iki istiqaməti fərqləndirilir: 1) elmi-texniki kömək; 2) məsləhət və tövsiyələr şəklində kömək göstərmə. V.N.Maxovun fikrincə, mütəxəssisin prosesdə iştirakının ikinci istiqaməti məsləhət deyil, təşkilati-taktiki kömək adlandırılması daha məqsədəmüvafiq və məntiqli olardı [10, s.11].

Mütəxəssisin elmi-texniki köməyinin əsas məzmunu - cinayətin maddi izlərinin aşkar edilməsi, təsbit olunması və götürülməsindən ibarətdir. Planların, sxemlərin tərtibi, istintaq hərəkətlərinin gedişi və nəticələrinin fotoçəkilişi, dindirmə və üzləşdirmə zamanı səsyazma və videoçəkilişin tətbiqi və s. də bu istiqamətə aid edilə bilər.

İstintaq hərəkətlərinə hazırlıq zamanı mütəxəssislərin məsləhətləri, tövsiyələri müstəntiqə istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin ən düzgün taktikasını seçməyə, istintaq hərəkətinin təşkili və aparılmasını düzgün planlaşdırmağa, sualları formulə etməyə, onların ardıcılığını müəyyən etməyə imkan verir. İstintaq hərəkətinin aparılması vaxtı iştirakçıların tərkibi, istifadəsi məqsədəuyğun olan texniki vasitələr barədə mütəxəssisin mövqeyi də faydalı ola bilər. İstintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı mütəxəssis müstəntiqə nəzərdə tutulmuş plana vaxtında düzəlişləri etməyə kömək edir, məsləhətlər, arayış xarakterli məlumatlar verir, istintaq hərəkətinin gedişində müstəntiqin qarşılaşdığı predmetlərin adı və təyinatı barədə məlumat verir [15, s.10-11].

B.Y.Txakumaçev mütəxəssisin istintaq hərəkətlərində iştirakı cəlb edilməsinin məqsədləri və ümumi prinsipləri nəzərə alınmaqla, praktiki fəaliyyətdə müstəntiqlərin rəhbər tutmalı olduqları iki prinsipi müəyyən edir: zərurilik prinsipi və praktiki məqsədəuyğunluq prinsipi [16 s.10].

Bu zaman mütəxəssislərin xüsusi biliklərindən və bacarıqlarından istifadə zəruriliyi olaraq istintaq hərəkətlərində iştirak üçün mütəxəssislərin cəlb edilməsinin qanunla birbaşa təsbit olunması, yəni belə bir cəlbətmənin məcburiliyi, mütəxəssisin iştirakı olmadan bu istintaq hərəkətlərinin aparılmasının mümkünsüzlüyü halları aid edilir.

E.B.Melnikova qeyd edir ki, “istintaq hərəkətlərinin icraatında mütəxəssisin iştirakının əsas prinsipi xüsusi biliklərin tətbiqinin praktiki məqsədə uyğunluğundan ibarətdir” [11, s.48]. Bu o deməkdir ki, hər hansı bir istintaq hərəkətini, məsələn, baxışı keçirən şəxs bütün hallarda mütəxəssisi cəlb etməyə məcbur deyildir [7, s.12; 13, 98].

Mütəxəssislərin xüsusi biliklərinin və bacarıqlarının tətbiqinin praktiki məqsədə uyğunluğu müstəntiqin subyektiv imkanlarından asılı deyildir və cinayətlərin istintaqı zamanı xüsusi biliklərdən optimal istifadədən ibarət olmaqla əməyin elmi təşkilinə və istintaq hərəkətlərinin aparılması məsələlərinin həllinə kömək edir.

Qanunverici tərəfindən istintaq hərəkətlərində mütəxəssisin iştirakının istər imperativ, istərsə də dispoziitiv başlanğıcları müəyyən edilmişdir: bir sıra hallarda istintaq hərəkətlərinə mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə aparılmasının məcburiliyi müəyyən olunmuş (meyitin müayinəsi, eksqumasiya, yetkinlik yaşına çatmamış şahidin və ya təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi), digər hallarda isə belə bir iştirakın məqsədə uyğunluğu və ya zərurət yarandıqda (tanınma üçün təqdim etmə, müqayisəli tədqiqat üçün nümunələrin götürülməsi və s.) mütəxəssisin cəlb olunması nəzərdə tutulmuşdur [16, s.10-12].

Hazırda hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətində belə bir real problem mövcuddur ki, müstəntiqlər hadisə yerinə baxış, axtarış, götürmə və s. kimi istintaq hərəkətləri zamanı izlərin və maddi sübutların aşkar edilməsi, təsbiti və götürülməsi məqsədilə texniki vasitələrin tətbiqi məqsədilə mütəxəssisləri az hallarda dəvət edirlər. Bu isə artıq istintaqın ilkin mərhələsində sübutedic informasiyanın alınması imkanının xeyli aşağı düşməsinə, izlərin və maddi sübutların müəyyən hissəsinin götürülməmiş qalmasına səbəb olur.

Hər bir prosessual hərəkətdə mütəxəssisin iştirakı cinayət-prosessual qanunvericiliyin normaları ilə tənzimlənir, mütəxəssis qarşısında istintaqın konkret şəraitlərindən irəli gələn məqsəd və vəzifələrlə, iş metodları ilə müəyyən olunur. Eyni zamanda bütün istintaq hərəkətləri üçün onların icraatında mütəxəssisin iştirakının təşkili və taktikası üçün ümumi olan bir sıra prinsipləri fərqləndirmək olar. Bu prinsiplər xüsusi biliklərdən isti-

fadəni və istintaq hərəkətlərinin nəticələrinin iş üzrə sübut keyfiyyətində istifadənin mümkünlüyü üzrə ən rəşional şərtləri təmin etməlidir.

Prinsiplər cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərindən irəli gəlir və əsasən aşağıdakı müddəalara əsaslanır:

- qanunçuluq – mütəxəssis tərəfindən onun fəaliyyətini tənzimləyən qanunların və digər normativ-hüquqi aktların tələblərinə ciddi əməl olunması;

- obyektivlik, hərtərəflilik və tamlıq - mütəxəssisin səlahiyyəti hüdudlarında qarşıya qoyulmuş vəzifələrin maksimal tam həllini təmin edən, təcrübədə öz effektivliyini göstərmiş elmi əsaslı və mümkün qədər rəşmi tövsiyə olunan müasir metodların və texniki vasitələrin tətbiqi;

- vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına, peşə etikası normalarına əməl olunması – insan hüquqlarını pozan və ya istintaq hərəkəti iştirakçılarını mənəvi cəhətdən alçaldan, onların şərəf və ləyaqətinə xələl gətirən kimi qəbul edilən hərəkətlərin istisna edilməsi;

- mütəxəssisin istintaq hərəkətində iştiraka məqsədyönlü və təşəbbüskar yanaşması – konkret halın xüsusiyyətləri və istintaq tərəfindən qarşıya qoyulmuş vəzifələr nəzərə alınmaqla effektiv iş metodlarının seçimi; iş üçün əhəmiyyət kəşb edən faktların üzə çıxarılması və qiymətləndirilməsində passiv deyil, təşəbbüskarcasına iştirak;

- əyanilik – mütəxəssis, istintaq hərəkətinin gedişində hərəkətlərini maksimal şəkildə açıq həyata keçirir, zərurət olduqda müstəntiqə uyğun izahlar verir, tam, dəqiq və hərtərəfli şəkildə istintaq hərəkətinin gedişi və nəticələrinin sənədləşdirilməsində texniki köməklik göstərir; protokolların və ona əlavələrin tərtibində iştirak edir;

- müstəntiqlə effektiv qarşılıqlı əlaqəli fəaliyyət – prosessual hərəkətin bütün mərhələlərində (planlaşdırma, icraat, nəticələrin formula edilməsi) müstəntiqlə fasiləsiz işgüzar təmasın və informasiya ilə çevik mübadilənin həyata keçirilməsi;

- istintaq hərəkətinin iştirakçılarının texniki və ya digər təhlükəsizliyinin təmini üzrə tədbirlərin müəyyən edilərək həyata keçirilməsində köməklik göstərmə və s. [10, s.47-48].

İstintaq hərəkətlərinin seçimi, onların aparıl-

ması ardıcılığı və taktikası, isti izlərlə cinayətlərin istintaqı zamanı istifadə edilən metodlar və vasitələr, onlarda iştirak edən subyektlərin dairəsi cinayətlərin istintaqı prosesinin həyata keçirildiyi şəraitdən asılıdır. Subyektlərin cinayətlərin açılması və istintaqına yönələn hərəkətlərin məqsədyönlü xarakter daşması və effektiv olması üçün baş verən hadisələrin və onların nəticələrini obyektiv və əhatəli qiymətləndirmək zəruridir [16, s.22].

Qeyd olunanları nəzərə alaraq, mütəxəssisin bir sıra istintaq hərəkətlərinin iştirakının bəzi təşkilati, taktiki və prosessual aspektlərini nəzərdən keçirək.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 236.5-ci maddəsində göstərilir ki, “baxış zamanı müstəntiq müstəqil və ya mütəxəssisin köməyi ilə izləri, əşyaları, sənədləri, habelə gələcəkdə iş üzrə sübut əhəmiyyəti kəsb edə biləcək digər əşyaları götürür”.

İ.U.Məmmədov qeyd edir ki, “hadisə yerinin xarakterindən və onun məzmunundan asılı olaraq, müstəntiq baxışın aparılmasında xüsusi bilik və bacarığa malik olan mütəxəssisin köməyindən istifadə edə bilər. Mütəxəssis qismində kriminalist, bioloq, həkim, mühəndis, kimyaçı və başqa ixtisas və ya peşə mənsubiyyəti olan şəxslər dəvət edilə bilər” [1, s.711].

Hadisə yerinə baxış – mütəxəssisin rolunun daha açıq şəkildə təzahür etdiyi istintaq hərəkətidir. Bir sıra kateqoriyalı işlər üzrə (məsələn, texnogen qəzalar, yanğınlar və s.) mütəxəssisin iştirakı olmadan hadisə yerinə baxışın effektiv aparılması sadəcə olaraq mümkün deyildir. Bir sıra müəlliflər, ümumiyyətlə, hadisə yerinə baxışda mütəxəssisin məcburi iştirakı kimi müddəaları özündə əks etdirən maddənin qanunvericiliklə təsbit edilməsini təklif edirlər. Fikrimizcə, hər bir cinayət işinin istintaqı zamanı mütəxəssisin hadisə yerində iştiraka cəlb edilməsinin məcburiliyi kimi müddəanı cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulması o qədər də məntiqli deyildir və bu məsələ konkretləşdirilməlidir.

C.H.Mövsümov bununla bağlı yazır: “Bir çox hallarda baxış zamanı müxtəlif elm, peşə və sənət sahələrinə aid olan məsələlərin aydınlaşdırılmasına ehtiyac yaranır. Belə hallarda baxışın obyektiv

və tam aparılması məqsədi ilə xüsusi biliyə malik olan şəxslərin dəvət edilməsi zəruridir. Mütəxəssislər hadisə yerinin planının çəkilməsində, aşkar edilmiş izlərin və digər maddi sübutların düzgün qablaşdırılmasında az rol oynamırlar. Müstəntiq hər bir konkret halda hadisənin xarakterindən asılı olaraq, hansı mütəxəssislərin baxışa dəvət edilməsini dərhal müəyyənləşdirməli və onların iştirakını təmin etməlidir. Mütəxəssislər hadisə yerinin müayinəsində iştirak etməklə müstəntiqin köməkçisi kimi fəaliyyət göstərir. Onlar xüsusi biliklərinə əsasən hadisə yerinin vəziyyətinin daha dəqiq müayinə olunmasında və protokolun tam və düzgün yazılmasında və s. bu kimi başqa məsələlərin həllində müstəntiqə yaxından kömək edirlər” [3, s.53].

Baxış zamanı mütəxəssisin təşkilati-taktiki köməyi müstəntiqə sübutların üzə çıxarılmasının düzgün və təhlükəsiz metodlarını və üsullarının seçimində məsləhətlər vermək; işə aid olan predmetlər, xüsusiyyətlər, əhəmiyyətli əlamətlər haqqında məlumatları protokolda qeyd etməkdə kömək etmək və s. ifadə olunur. Mütəxəssisin elmi-texniki köməyi sübutların aşkarı, təsbiti və götürülməsi zamanı elmi-texniki vasitələrin düzgün tətbiq edilməsində, müstəntiqin tapşırığı ilə ölçmələrin, fotoçəkilişin, videoyazının aparılmasında, baxışın ayrı-ayrı vəziyyətlərini əks etdirən edən planların, sxemlərin tərtibində kömək etməkdən ibarətdir [15, s.18].

Mütəxəssisin hadisə yerinə baxışa cəlb edilməsinin ümumi və xüsusi məqsədlərini fərqləndirmək olar. Ümumi məqsədlərə aid etmək olar: texniki axtarış vasitələrinin tətbiqi; texniki vasitələrin (foto, video çəkiliş) köməyi ilə baxışın gedişi və nəticələrinin qeydə alınması; aşkar edilmiş predmetlərin xassə və xüsusiyyətlərinin müstəntiqə izahı və s. Mütəxəssisin cəlb edilməsinin xüsusi məqsədləri qismində göstərilə bilər: müstəntiqin tapşırığı ilə aşkar edilmiş obyektlərin ilkin tədqiqatı; aşkar edilmiş predmetlərlə düzgün davranış üzrə müstəntiqə məsləhətlərin verilməsi; götürülmüş predmetlərin protokolda düzgün təsvirində müstəntiqə kömək göstərmə və s. [9, s.216-217].

Professor C.H.Mövsümov hadisə yerinə baxış zamanı mütəxəssis qismində kriminalistlərin cəlb

olunmasının zəruriliyini də xüsusi olaraq vurğulayırdı. Belə ki, müəllif bununla bağlı yazırdı: “Baxışın tam və ətraflı aparılması məqsədi ilə çox halda mütəxəssis-kriminalistlərin də iştirakı tələb edilir. Məsələn, hadisə yerində odlu silahın tətbiq edilməsini göstərən izlər qaldıqda, yaxud sındırma alət izləri və sair izlər olduqda mütəxəssis – kriminalistlərin iştirakı xüsusi ilə vacibdir” [3, s.53-54].

Məlum olduğu kimi, baxışın bir sıra növləri vardır ki, onlardan biri də insan meyitinə baxışdır. Bu istintaq hərəkətində bir çox hallarda mütəxəssisin də iştirakı zəruriliyi yaranır. İ.U.Məmmədov yazır: “İnsan meyitinə baxışının keçirilməsində məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssis, o olmadıqda, pataloq-anatom, cərrah və ya digər həkim iştirak etməlidir. Zərurət olduqda həkimdən başqa, digər mütəxəssislər də dəvət edilə bilər. Məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı məhkəmə-tibb ekspertizasını əvəz edə bilməz və mütəxəssisin meyitin baxışında iştirakı onun gələcəkdə həmin iş üzrə ekspert qismində iştirakını istisna etmir. Baxış meyitin bədəninə, paltarının, ayaqqabılarının və onun üzərində aşkar edilmiş digər əşyaların baxışının keçirilməsini nəzərdə tutur. İnsan meyitinə baxışı zamanı meyitin olduğu yer, onun cinsi, təxmini yaşı, üzərində izlərin və ləkələrin olub-olmaması paltarının və ayaqqabılarının xarici görünüşü, zədələrin olub-olmaması və s. müəyyən edilməlidir” [1, s.712].

CPM-in 238.4-cü maddəsinə (şəxsi müayinə) uyğun olaraq, “zəruri hallarda şəxsi müayinə həkimin və ya məhkəmə təbabəti sahəsində mütəxəssisin iştirakı ilə və ya qanunla müəyyən edilmiş hallarda həkim-narkoloq, həkim olmadıqda isə feldşer-narkoloq tərəfindən aparılır”.

İ.U.Məmmədov bununla bağlı daha sonra qeyd edir: “Həkim-narkoloq, həkim olmadıqda isə feldşer-narkoloq tərəfindən şəxsi müayinənin aparılmasını zəruri edən hallar “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 28 iyun 2005-ci il tarixli Qanununda nəzərdə tutulmuşdur. Qanunun 25-ci maddəsinə əsasən insan bədəni daxilində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin gizlədilməsi hallarının müəyyən edilməsi məqsədi ilə tibbi müayinə hə-

yata keçirilə bilər. Şəxsin öz bədəni daxilində narkotik vasitələr və psixotrop maddələr daşması haqqında əsaslı sübutlar olduqda, həmin şəxs tibbi müayinədən keçirilə bilər. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 7 avqust 2000-ci il tarixli 135 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş “Narkotik sərxoşluq vəziyyətinin, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehlakı və insan bədəni daxilində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin gizlədilməsi hallarının müəyyən edilməsi məqsədi ilə tibbi müayinənin keçirilməsi Qaydası”na görə, tibbi müayinə vasitəsi ilə müayinə olunan şəxsin orqanizmində tədqiqat nəticəsində aşkarlanan narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin növü, ehtiyac olduqda miqdarı və təxmini istehlak etmə vaxtı təyin olunur” [1, s.716-717].

Cinayət-Prosessual Məcəllənin “axtarış və ya götürmə zamanı iştirak edən şəxslər” adlanan 244-cü maddəsinin 3-cü hissəsinə uyğun olaraq “zəruri hallarda axtarış və ya götürmənin aparılmasında tərəcəməçi və mütəxəssis iştirak edə bilər”.

R.İ.Qasimov bununla bağlı qeyd edir ki, “mütəxəssis o halda axtarış və götürmənin aparılmasına cəlb edilir ki, axtarış və ya götürmənin gedişində xüsusi axtarış cihazlarının və vasitələrinin tətbiqi, texniki təhlükəsizlik məsələlərinə dair məsləhət və tövsiyələrin verilməsi, habelə axtarılan əşya və sənədlərin saxlanıla biləcəyi yerlərin yoxlanılması və aşkar edilmiş əşyalarla davranış qaydalarını bilən şəxs tərəfindən həmin əşyaların götürülməsi nəzərdə tutulmuş olsun. Zərurət olduqda, iynə görə axtarılan əşyaların və ya şəxslərin aşkar edilməsi üçün xidməti itlə birlikdə kinoluqun da dəvət edilməsi məqsədəuyğundur” [1, s.734].

Mütəxəssislərin biliklərindən və bacarıqlarından taktiki cəhətdən savadlı istifadə edilməsi praktiki olaraq həmişə axtarışın nəticəliliyinin yüksəlməsinə və onun aparılmasına sərf olunan vaxtın azalmasına səbəb olur.

Cinayətlərin tez bir zamanda açılmasına kömək edən təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərindən biri olan axtarışın keçirilməsinə cəlb olunan mütəxəssislərin dairəsi müxtəlifdir (onların sırasında kriminalistlər, əmtəəşünaslar, mühəndislər, zərgərlər, dağcıqlar və s. ola bilər). Bu məsələ konkret hallarla və bu məqamda təşəkkül tapmış istintaq şəraitindən asılı olaraq müəyyən edilir [16, s.23].

Xüsusi ədəbiyyatda axtarışın keçirilməsinə mütəxəssisin cəlb edilməsinin müəyyən məqsəd və vəzifələri fərqləndirilir:

- gizlədilmiş predmetlərin və gizli saxlanc yerlərinin üzə çıxarılması üçün elmi-texniki vasitələrin tətbiqi;

- bu və ya digər predmetlərin və obyektlərin əsl mahiyyətinin müəyyən edilməsi (məsələn, farmakoloq, kimyaçı, bioloq dərman, kimyəvi və bitki mənşəli narkotik vasitələrin tapılmasında kömək edə bilər; zərgərin köməyi ilə qiymətli daşların əyari müəyyən edilir və s.);

- qiymətli əşyaların və digər axtarılan predmetlərin gizlədilməsinin mümkün üsullarının müəyyən edilməsi [6, s.63].

Hesab edirik ki, mütəxəssislər qeyd olunanlarla yanaşı, həm də aşağıdakı məqsədlərlə də axtarışa cəlb edilə bilərlər:

- yerin relyefinin öyrənilməsi, axtarışın keçirildiyi sahənin sərhədlərinin müəyyən edilməsi; tikilinin xarakterinin, zirzəmi və damın xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, gizli saxlanc yerləri ola bilən gizli boşluqların aşkarı (kriminalistlər, mühəndislər və s.);

- gizlədilmiş obyektlərin aşkarı üzrə texniki imkanların nümayiş etdirilməsi (münaqişəli vəziyyətlərdə) və bununla da həтта kömək olmadan da axtarılan obyektin tapılacağı barədə təsəvvürün yaradılması;

- xüsusi biliklər və vərdislər tələb edən tapşırıqların yerinə yetirilməsi (elektrik montyoru, dalğıcı və s.);

- texniki təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunması məsələləri üzrə məsləhət və tövsiyələrin verilməsi (zəhərli və partlayıcı maddələrlə, elektrik cihazları, silahla davranış zamanı və s.);

- aşkar edilmiş kriminalistik əhəmiyyət kəsb edən obyektlərin ilkin tədqiqi;

- predmetlərin və onların üzərində izlərin aşkarında, tapılmış predmetlərin götürülməsində, qablaşdırılmasında, daşınmasında, qeydə alınmasında köməklik göstərmə və axtarışın nəticələrinin müzakirə edilməsi;

- müqayisəli tədqiqat üçün sərbəst nümunələrin axtarışı (xətt nümunələri və s.), belə obyektlər istintaqı aparılan hadisə ilə birbaşa bağlı olmasalar da, onlar müqayisəli materiallar olmadığı şə-

raitlərdə eyniləşdirmə tədqiqatını aparmağa imkan verirlər.

Axtarış zamanı digər mühüm vəzifələr də həll edilməlidir: tapılmış obyektlərin zərərçəkənə və ya şübhəli şəxsə məxsusluğunu sübut edən informasiyanın toplanması; sonradan ekspertiza icraatı zamanı ekspert tədqiqatı obyektləri qismində çıxış edə bilən obyektlərin aşkarı, qeydə alınması və götürülməsi; hadisə yerində iz qoyan obyektlərin aşkarı və ilkin tədqiqi və s. Məsələn, dərman preparatları arasında narkotik vasitələrin, qan izlərinin, bioloji mənşəli digər izlərin aşkarı üçün mütəxəssis tərəfindən bilavasitə axtarış yerində ekspres-metodlardan istifadə etməklə ilkin tədqiqatlar aparıla bilər (o şərtlə ki, əgər belə ilkin tədqiqatlar tədqiq edilən obyektlərin itirilməsinə, onun xarici görünüşünün, xassə və keyfiyyətlərinin dəyişməsinə səbəb olmayacaq, sonradan ekspert tədqiqatının aparılması imkanını istisna etməyəcəkdir) [16, s.23-25].

CPM-in 262.3-cü maddəsinə (istintaq eksperimenti) görə, “müstəntiqin dəvəti ilə istintaq eksperimentinin aparılmasında, həmçinin şahid, mütəxəssis, müəllim, həkim və digər şəxslər iştirak edirlər”.

C.H.Mövsumov bununla bağlı yazırdı: “Dəvət olunan mütəxəssislər yoxlanan hadisənin süni olaraq yenidən bərpa edilməsində, eksperimentdə iştirak edən şəxslərin düzgün yerləşdirilməsində, habelə aparılan təcrübi hərəkətlərin yüksək səviyyədə, səhvsiz yerinə yetirilməsində və alınan nəticələrin protokola tam qeyd edilməsində müstəntiqə yaxından kömək edə bilərlər” [4, s.131]. K.Q.Sarıcalinskaya da qeyd edir ki, “istintaq eksperimentinin həyata keçirilməsi zamanı mütəxəssis müstəntiqə təcrübənin hazırlanmasında, zəruri materialların seçilməsində, təcrübənin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsində və s. kömək edir” [3, s.75].

İstintaq eksperimentində mütəxəssisin iştirakının məqsədəuyğunluğu onunla şərtlənmişdir ki, bu istintaq hərəkəti təcrübələrin, sınaqların keçirilməsi ilə bağlıdır. Mütəxəssis yoxlanılan hərəkətin həyata keçirildiyi vəziyyətə maksimal yaxın olan şəraitin yaradılmasında, nəzərə alınmasında səhvlərə, düzgün olmayan nəticələrə gətirə bilən bütün halların hesaba alınmasında əhəmiyyətli kömək göstərə bilər.

Müqayisəli tədqiqat üçün nümunələrin alınması kimi istintaq hərəkətində də (CPM-in 275-ci maddəsi) mütəxəssisin iştirakı məqsədəuyğun hesab edilə bilər. Belə ki, bu istintaq hərəkətində iştirak edərək mütəxəssis müstəntiqə hansı və nə qədər sayda nümunələrin zəruri olması ilə bağlı məsləhətlər verə bilər, nümunələrin alınması qaydasını hazırlaya, istintaq hərəkəti zamanı onda düzəlişlər edə, zəruri hallarda isə müstəntiqin tapşırığı ilə özü nümunələrin götürülməsini həyata keçirə bilər [15, s.20-21].

Mütəxəssis istintaqı aparın şəxsi əvəz etmədən onun tapşırığını yerinə yetirir və istintaq hərəkətinin texniki tərəfini təmin edir, yəni öz xüsusi biliklərindən istifadə edərək lazımı müqayisəli tədqiqat üçün nümunələrin alınması və onların təsbiti üçün zəruri olan şəraitlərin yaradılmasında iştirak edir.

İş üzrə istintaqı aparın və ekspertiza təyin etməyi planlaşdıran şəxs (müstəntiq) ekspert qarşısında sualların qoyulması üçün mütəxəssisi cəlb edə bilər.

Məhkəmə-istintaq təcrübəsinin təhlili göstərir ki, mütəxəssis ekspertizanın təyin edilməsi zamanı istintaqı aparın şəxsə aşağıdakı xarakterli köməyi göstərə bilər:

- müəyyən növ ekspertizanın təyini üçün işdə olan materialların kifayət etməsi, ekspertizanın aparılması üçün zəruri olan müqayisəli tədqiqat üçün nümunələr, onların haradan və necə alınması, işin ayrı-ayrı halları barədə öz mülahizələrini söyləyə bilər;

- müasir imkanlara əsaslanaraq konkret ekspertizanın təyininin məqsədəuyğunluğu haqqında öz fikirlərini bildirə, istintaqı maraqlandıran sualların ekspertizanı təyin etmədən həllinin mümkün olmadığını göstərən dəlilləri gətirə bilər;

- həll edilməsi məqsədəuyğun olan sualları formulə etməkdə kömək göstərə, onların qoyuluşunun məntiqi ardıcılığını göstərə, ekspert tədqiqatına göndəriləcək maddi sübutların necə qablaşdırılması barədə məsləhət verə bilər [16, s.22].

Qeyd olunanlarla yanaşı, digər istintaq hərəkətlərinin təşkili və keçirilməsində də mütəxəssislər iştirak edə bilərlər. Məsələn, mütəxəssis-psixoloqun dindirmənin aparılmasında köməyindən istifadə edilməsi də perspektivli hesab edilə bilər. Dindirmə zamanı mütəxəssis-psixoloqun

müstəntiqə kömək göstərmək iqtidarında olduğu məsələlər kifayət qədər genişdir. Məsələn, dindirmənin aparılması taktikasının müəyyən olunması və ya onun çevik şəkildə korrektə edilməsi; dindirmədə şəxsin davranışı nəzərə alınmaqla alınmış ifadələrin mötəbərliyinin qiymətləndirilməsinə müstəntiqə kömək göstərilməsi və s. Bununla bağlı xüsusi texniki vasitələrdən istifadə də mümkündür. Öz fikrini bildirmək, məsləhət və tövsiyələr vermək üçün mütəxəssis digər istintaq hərəkətlərində iştirak üçün də cəlb edilə bilər. Məsələn, xüsusi biliklər tələb edən kifayət qədər mürəkkəb nəticələr alındığı hallarda istintaq eksperimenti mütəxəssisin peşəkar şərh (izahı) ilə müşayiət oluna bilər ki, bu şərh də müəyyən rəy (sənəd) formasında verilə bilər. Fikrimizcə, bununla bağlı müddələrin cinayət-prosessual qanunvericiliyə daxil edilməsi də məntiqli olardı.

Beləliklə, əvvəlki qanunvericiliklə müqayisədə qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə mütəxəssisin prosessual statusu ilə bağlı qeyd olunan və digər dəyişikliklər, sözsüz ki, əhəmiyyətlidir, onlar məhkəmə-istintaq təcrübəsinin tələbatlarından irəli gələrək cinayət mühakimə icraatında xüsusi biliklərdən istifadə hüdudlarını əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişlər.

Hesab edirik ki, cinayət mühakimə icraatının məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq mütəxəssislərin bilik və bacarıqlarından istifadə məsələlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı dörd əsas istiqamətlər üzrə həyata keçirilməlidir:

- cinayət mühakimə icraatında iştirakın əlavə formalarının qanunvericilik səviyyəsində təsbit edilməklə mütəxəssisin prosessual statusunun hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi;

- Cinayət-Prosessual Məcəlləyə uyğun dəyişikliklərin edilməsi yolu ilə mütəxəssis tərəfindən tərtib edilən sənədlərə (arayışlar, obyektlərin ilkin tədqiqi aktları, digər sənədlər) prosessual statusun verilməsi;

- mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin icraatı zamanı prosesin digər iştirakçılarının qanunla qorunan maraqlarının və hüquqlarının müdafiəsinin təmini;

- mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin icraatının prosessual qaydasının təkmilləşdirilməsi.

Mütəxəssisin iştirakı ilə istintaq hərəkətinin icraatı qaydasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə xüsusi mütəxəssis anketinin işlənilib hazırlanması və təbiiqi məqsədmüvafiq hesab edilməlidir. Bu

anket mütəxəssis tərəfindən doldurulmalı və orada əksini tapmış məlumatların mötəbərliyi mütəxəssisin imzası ilə təsdiq olunmalıdır [8, s.22-25].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası/C.N.Mövsumovun redaktəsi ilə. Bakı, 2016.
2. İstintaq taktikası/K.Q.Sarıcalinskaya və başqaları. Bakı, 1991.
3. Mövsümov C.N. İbtidai istintaq. Bakı, 1973.
4. Виноградова О.С. Роль специалиста при производстве обыска//Актуальные проблемы криминалистики и судебной экспертизы. Сб.н.тр. по материалам научно-практ.интернет конфр. Ижевск, 2009. Вып.4.
5. Иванов А.Н. Производство обыска: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты. Саратов, 1999, с.63.
6. Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты. М., 1990, с.12.
7. Константинов А.В. Процессуальные и организационные проблемы участия специалиста в уголовном судопроизводстве на стадии предварительного расследования: автореф.дисс...к.ю.н. М., 2006.
8. Кубанов В.В. Участие специалиста при производстве осмотра места происшествия в современных условиях//Евразийский юридический журнал. 2015. №5(84), с.216-217.
9. Курзинер Е.К. Участие специалиста в следственных действиях//Вестник ЮУрГУ. Серия «Право», вып.13. 2008, №2.
10. Махов В.Н. Участие специалистов в следственных действиях: уголовно-процессуальное и криминалистическое исследование: автореф.дисс...к.ю.н. М., 1972, с.10.
11. Мельникова Э.Б. Участие специалиста в следственных действиях. М., 1964, с.48.
12. Москаленко А.Н. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений по горячим следам: дисс...к.ю.н. Волгоград, 2002, с.98.
13. Пырьева Е.И., Потанина И.В. Участие специалиста в осмотре места происшествия, местности и помещений//Актуальные вопросы борьбы с преступлениями. 2016. №1, с.60-62.
14. Савицкая И.Г. Формы участия специалиста в уголовном судопроизводстве. Автореф.дисс...к.ю.н. Владимир, 2012.
15. Сысенко А.Р. Участие специалиста в обыске, проводимом при расследовании преступлений по горячим следам//Психопедагогика в правоохранительных органах. 2011. №3(46).
16. Тхакумачев Б.Ю. Тактико-организационные особенности участия специалиста при производстве следственных действий. Автореф.дисс...к.ю.н. Нальчик, 2005.

Анар МИКАЙЛОВ

НЕКОТОРЫЕ ФАКТИЧЕСКИЕ, ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ УЧАСТИЯ СПЕЦИАЛИСТА В ОТДЕЛЬНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассмотрен ряд организационно-процессуальных аспектов участия специалиста на стадии досудебного производства, систематизированы основные принципы участия специалиста в следственных действиях. Проведен анализ некоторых тактических, организационных и процессуальных особенностей участия специалиста в осмотре места происшествия, личном обследовании обыске, следственном эксперименте и прочих следственных действиях. Определены основные направления совершенствования правового регулирования вопросов применения специальных знаний и умений специалиста в соответствии с целями и задачами уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: уголовно-процессуальный кодекс, следственные действия, специалист, принципы, осмотр места происшествия, личное обследование, обыск, следственный эксперимент.

Anar MIKAYILOV

THE ORGANIZATIONAL, TACTICAL AND PROCEDURAL ASPECTS OF THE SPECIALISTS PARTICIPATION IN INDIVIDUAL INVESTIGATIVE ACTIONS**SUMMARY**

A number of organizational and procedural aspects of the specialist's participation in the pre-trial stage of criminal proceedings and the basic principles of the specialist's participation in the investigation are systematized in this article. Some tactical, organizational and procedural features of specialist's participation in the scene of crime, personal inspection, research, investigational experiment and other investigative actions were analyzed. The main directions of improving the legal regulation of the use of special knowledge and the expert's skills in accordance with the goals and objectives of the criminal proceedings are identified.

Key words: criminal-procedural codex, investigational acts, expert, principles, review to the scene of crime, personal inspection, research, investigational experiment